Lučka Palir[1]

Moje srečanje s konjem Markom: Za drugačno skrb za ljudi z dolgotrajnimi duševnimi motnjami

My encounter with Mark the horse: Towards a different way of caring for people with long-term mental health problems

„Umetnost mora biti življenje – pripadati mora vsem.
Umetnost ne sme biti zgolj dekorativni objekt."
(Povzeto iz Abramović, 2016)

Predstavljam Marca Cavalla, modrega konja Franca Basaglie, ki je postal simbol svobode, neujetosti in upanja. Kako je nastala zamisel o njegovi stvaritvi in kako se je v umetniškem ustvarjanju združila skupina raznolikih ljudi v različnih vlogah?

Franco Basaglia – zagovornik ponižanih in razžaljenih

Vse se je začelo leta 1961 v Gorici, ko je mladi psihiater Franco Basaglia zapustil univerzo, kjer je spoznal, da nima kariernih možnosti, da bi prevzel vodenje lokalne psihiatrične bolnišnice. Ko jo je obiskal, se je zgrozil – nečloveške razmere, v katerih so živeli otopeli, zlorabljani in od skupnosti izolirani pacienti, so ga pretresle.

Kritičen je bil do prepričanja, da so ljudje, ki so prejeli diagnozo psihoza, vedno nevarni, prav tako do uporabe psihiatričnih zdravil za namen njihovega obvladovanja. Nasprotoval je fizičnim omejitvam pacientov (tudi zunaj bolnišnice/azila so jih privezovali na drevesa) in zdravljenju z elektrošoki. Azil je bil kraj, kamor so za ‚nedoločen čas' zapirali ljudi, ki so bili za družbo strogih meril nesprejemljivo drugačni: nori, nedisciplinirani, epileptiki, alkoholiki, slaboumni, tudi politični oporečniki.

Stališče Basaglie v delu *Utopija realnosti* je: „Če je bolnik zaradi bolezni izgubil svobodo, mu je to svobodo, da ponovno prevzame nadzor nad samim seboj, dalo zdravilo." Vendar je zdravilo le orodje, s katerim je postalo mogoče vzpostaviti odnos s pacientom, ne pa ga tudi nadomestiti.

1 Lučka Palir, učiteljica, družinska mediatorka, študentka propedevtike, Univerza Sigmunda Freuda Dunaj – podružnica Ljubljana, emanuelaster@gmail.com

Basaglia je kmalu začel uresničevati svoja načela. Odločil se je porušiti zidove azila, zavedajoč se „družbe, ki krši zakon“, in jo prisilil, da sprejme norca. Njegova dejanja marsikje niso bila dobrodošla. Bil je vizionar, ki je okoli sebe zbral peščico somišljenikov odprtega duha ter se postavil po robu strogim in togim italijanskim zakonom.

Leta 1971 se je preselil v Trst in februarja 1973 je Basaglijev ‚dvor‘, sestavljen iz norcev, tehnikov, militantov in umetnikov, vdrl v mesto in v procesiji pospremil velikega modrega konja iz *papier-mâchéja,* Marca Cavalla. Ta sprevod je bil močno simbolično dejanje, ki je napovedovalo norčevo vrnitev izza zidov v družbo.

Z domala revolucionarnim zakonom z dne 13. maja 1978 (zakon 180/1978, znan kot Basaglijev zakon) se je Basaglijeva utopija pričela uresničevati. Zaprtje psihiatričnih bolnišnic je uspelo šele konec 90tih let (Cardano, 2025). Psihiatrična oskrba se je premaknila iz institucij v skupnost, s poudarkom na človekovih pravicah. Modri konj Marco Cavallo je ostal simbol svobode, moči, ranljivosti in drugačnosti. Kot konj rad živi svobodno in brez uzd v svojih čredah, si vsak človek zasluži dostojanstvo in vključenost.

O Marcu Cavallu

Zgodba o modrem konju (ki naj bi bila resnična) se je pričela, ko so pravega konja, ki je v bolnišnici prevažal voz s perilom, zaradi starosti in betežnosti želeli usmrtiti. Usmrtitev so preprečili pacienti in konja vzeli v svoje varstvo. Tako naj bi živel še nekaj let in dočakal za žival dostojno staranje in naravno smrt.

Nadaljevalo se je s simbolnim uporom. Pobudniki ideje o skulpturi konja so bili Giuseppe (Peppe) Dell'Acqua, Dino Basaglia, Vittorio Basaglia (Francov bratranec) in pisatelj Giuliano Scabia. Vittorio Basaglia je kot kipar dejansko vodil dela skupaj z družbo pacientov in bolnišničnega osebja, ki so sodelovali pri ustvarjanju kot izraz skupnosti in upanja. Končni izdelek je bil konj lesene konstrukcije in papirnate mase, visok približno štiri metre, za katerega so živahno modro barvo izbrali pacienti (Dell'Acqua, 2014).

S svojim odhodom izza zidu med ljudi je med navzočimi velika skulptura zbujala strah, spoštovanje, nelagodje in občudovanje hkrati. Podobna čustva se zbujajo med udeleženci terapije v začetni fazi srečanj. Prvo srečanje je stik z nečim novim. Upanje in pričakovanje, pomešana s strahom in nelagodjem.

Pozdravljen, konj Marko!

Kip modrega konja z imenom Marco Cavallo dandanes potuje kot živ instalacijski projekt: iz Trsta je potoval po Italiji, nato v svetove brazilske, argentinske, ruske, turške kulture – preko svojih kopij ali originala. Kjer se ustavi, se zgodi druž(a) b(e)ni dogodek, pospremljen z akcijami, delavnicami in performansi, pa tudi

ozaveščanje o pomenu in težavah z duševnim zdravjem, kritiko zaprtih sistemov, potekajo razne razprave, povezane z reformami na področju bolnišnične psihiatrične oskrbe (z namenom deinstitucionalizacije). Junija 2025 je pod okriljem EPK Nova Gorica – Gorica konj Marko priromal tudi v Slovenijo. Projekt z naslovom *Kam smo prišli? K vam smo prišli!* vabi k povezovanju brez predsodkov in nestrpnosti.

Slika 1

Plakat *Kam smo prišli? K vam smo prišli*.

(https://www.facebook.com/photo/?fbid=1000225735610324&set=a.389422986690605)

11. junija 2025 je bil konj pripeljan na Trate v kraju Cmurek. Na dogodku, ki je bila kulturna prireditev v več sklopih, se nas je zbralo približno šestdeset. Staro in mlado od vsepovsod. Bil je vroč poletni večer. Konj nas je pričakal na dvorišču pred vhodom skozi glavna grajska vrata.

Slika 2
Ob modrem konju (osebni arhiv).

Moderatorka dogodka Staša Prah nas je nagovorila in s svojim uvodom omehčala nekoliko nelagodno začetno vzdušje: »Pozdravljen, konj Marko, in dobrodošel na tratah!« Skupaj smo stopili skozi vrata, družno potiskajoč kip. Trenutki so bili prijetni, nepozabni. Kot poklon ali molitev, stik človeka s človekom.

Po prihodu na grajsko dvorišče nas je pozdravila kustosinja Muzeja norosti, katerega sedež je grad Trate od leta 2013, Barbara Kotnik, in napovedala ogled notranjosti. V tej stavbi je od leta 1965 delovala enota Doma za duševno motene Hrastovec – Trate. V več kot 800 let starem gradu je ostalo veliko avtentičnih predmetov, predvsem od zadnjih stanovalcev. Ti so stavbo zapustili leta 2004 in se razselili na alternativna mesta in v zavode.

Slika 3
Notranjost grajskega dvorišča na Tatah (osebni arhiv).

Sledil je voden ogled, na katerem smo se zadržali v prostorih v gradu. Muzej norosti ponuja dober in pretresljiv vpogled v stanje časa, ko so za debelimi zidovi nad prepadom stoječega mogočnega gradu še odmevali kriki trpečih bolnikov in vseh, ki so se po kakršnemkoli naključju znašli tam. Vodička je razlagala na humoren način, tako da so bridke zgodbe vsaj malo izgubile ostrino. Pokazalo se je, da o takratnem dogajanju veliko ve, saj je opravila več sto pogovorov s še živečimi pričami, bivšimi uporabniki in domačini.

Slika 4
Okna na notranje dvorišče niso imela kljuk, zato se je poleti po stavbi širil smrad (osebni arhiv).

‚Varnosti ukrep' odstranitve kljuk z zaprtih oken je nekoč komentiral eden od tamkajšnjih stanovalcev: „Da bi se tu dol vrgli? Nam ne pade na pamet! Si polomiš noge, potem pa imaš, par mesecev še hodit ne moreš. Saj nismo nori!"

„Imeli so eno kopalnico na šestdeset ljudi, zdaj pa izračunajte, kolikokrat so se lahko umili. Na deset, enajst dni si prišel na vrsto," je povedala vodička.

„Pozimi pa je tako pihalo skozi zidove in tako je bilo mrzlo, da so stanovalci dobili ozebline. „

Slika 5
Ob bolnišničnih posteljah so pritrjene izjave zaposlenih o njihovih varovancih na Tratah (osebni arhiv).

V delovanje Muzeja norosti je aktivno vključenih več prostovoljcev, na gradu pa vse leto potekajo tudi različne prireditve: razstave, delavnice za otroke, praznovanja, predstave ipd.

Likovna umetnica mag. Saša Bezjak je s skupino sedmih izvedla barvanje slovenskega konja Marka – bel kip po podobi ptujskega žrebca so pobarvali na modro. Na gradu bo tako v spomin na obisk Marca Cavalla od sedaj naprej stal slovenski konj (menda mu bo ime Mio, kot je predlagal Vito Flaker, po zadnjem bolniku, ki je odšel iz Trat).

Slika 6
Barvanje slovenskega konja Marka (osebni arhiv).

Na koncu smo prisluhnili še nagovorom direktorice dr. Sonje Bezjak, programskega vodje EPK Stojana Pelka, ter prof. dr. Vita Flakerja, ki je v svojem delu pripaden Basaglijevim idejam in se je aktivno zavzemal, da bi se podobno zapiranje psihiatričnih bolnišnic kot v Italiji zgodilo tudi v Sloveniji. Največji uspeh je doživel z deinstitucionalizacijskim projektom v Tratah. Med drugim je v svojem govoru povedal, da je v svoji karieri najbolj ponosen na svoj prispevek k temu, da so bolniki lahko zakorakali v svet kot svobodni, in na njihove občutke ob tej dolgo pričakovani odrešitvi. Sledila je gledališka predstava na prostem.

Sliki 7, 8
Uprizoritev v izvedbi gledališke skupine *Accademia della Follia* (*Akademija norosti*)**. Skupina spremlja konja na njegovi poti (osebni arhiv).**

Dotakniti se modrega konja je kot srečati prijatelja. Ko se skupina naključnih ljudi upre v voz, na katerem ponosno dviguje glavo modri konj Marco Cavallo, ter se kolesca vdajo pod silo skupine ljudi, ki spretno potiska in krmari konja v pravo smer, nastopi spontan občutek povezanosti, celo ganjenosti. Premikamo konja in mejne kamne v svojih glavah. In nisem sama, več nas je! Poglej, prihajajo vedno novi in novi…

Morda je misel, kakšen vtis ta prizor naredi na naključnega opazovalca, tudi opozorilo, da vsi ne morejo deliti istega navdušenja, ker pač nismo v isti zgodbi, ter da je peščica zagnancev, ki potiska čuden kip skoraj moteče modrega konja, lahko dojeta kot skupina čudakov, ekscentrikov, umetnikov ali celo norcev. Pa vendar – ne gre ravno za to sporočilo? Prosto po Basaglii: Norec je lahko boljši terapevt.

Menim, da bi morali včasih enostavno razuzdati plašne in zbegane konje svojih misli in sanj, ter jih pustiti, naj galopirajo in se pasejo po svoje. Naravni tok in modrost stvarstva ne zavračata niti zbeganih konj, kaj šele ponorele. Najbrž je na takšnih oddaljenih pašnikih vse, kot je prav.

Viri

Abramović, M. (2016). *Walk Through Walls: A Memoir.* Crown Archetype.

Cardano, M. (2025). *La rivoluzione di Marco Cavallo,* Rivista di cultura e di politica. https://www.rivistailmulino.it/a/la-rivoluzione-di-marco-cavallo

Dell'Acqua, G. (2014). *Marco Cavallo: la libertà è terapeutica*. Edizioni Alphabeta Verlag.